

Recent verschenen

- 2014 – nr 2 Rechtspraakdata: open, linked en big
Rechtspraak en digitalisering (deel 2)
- 2014 – nr 1 ‘Collectief vakmanschap’
Rechtspraak en digitalisering (deel 1)
- 2013 – nr 4 Rechters, ga experimenteren!
Regie in de rechtspraak (deel 4)

Dubbelnummer

Hoofdartikel Rechtspraak: waarheids-
vinding als een (zelf)kritische praktijk
en De sixpack van de rechter
Serie Digitalisering en het gezag van de rechter
en De andere kant van KeI: KeI O&O

Rechterlijke deugden

Inleiding op het hoofdartikel

Hans den Tonkelaar

De oude rechterlijke ambtseed eindigde met de woorden ‘Dat zij voorts hunne posten met eerlijkheid, naauwgezetheid en onzijdigheid, zonder aanzien van personen, zullen waarnemen en zich in de uitoefening hunner bediening gedragen zoo als braven en eerlijken regterlijken ambtenaren betaamt’.¹ ‘Braaf’ is hier gebruikt in de betekenis van dapper (vergelijk het Engelse *brave*). Na een inleiding van een paar zinnen over het niets aannemen en niets beloven ontstijgt de tekst hier de wettelijke vereisten van goed rechterschap om te eindigen met de woorden braaf en eerlijk.

De rechterlijke onafhankelijkheid krijgt inhoud door de opvattingen over de (rechts)staat waarin een rechter functioneert. Onpartijdigheid is een eis die is uitgewerkt in vele proces-rechtelijke regels, waaraan de rechter in zijn taakuitoefening moet voldoen. Eerlijkheid is een algemeen menselijke deugd, waarvan de aanwezigheid bij een rechter voor de hand ligt, maar braafheid is een deugd waaraan je zo gauw niet zou denken bij een rechter. Misschien is daarom het woord ‘braaf’ uit de ambtseed verdwenen en is het mogelijk voor een moderne wetgever – of rechter? – wat te moeilijke slot van de eed vervangen door de volstrekt zouteloze, ‘goede rechterlijke ambtenaar’², woorden die om invulling vragen, invulling met onder meer rechterlijke deugden. Ik betreur het verlies van de braafheid uit de ambtseed. Het verdient overigens aanbeveling bij ‘braaf’ toch ook aan het kinderboekjesbegrip te denken: een rechter die gewoon doet wat hij behoort te doen, blijkt dapper te zijn, zoals ook Iris van Domselaar in het hiernavolgende artikel moed als rechterlijke deugd ziet.

Samen met een aantal collega’s heb ik mij de afgelopen jaren verdiept in de vroegzeventiende-eeuwse prentenserie *Thronus Iustitiae*.³ De dertien prenten uit deze serie willen voorbeelden laten zien van de best mogelijke rechters.⁴ Deze voorbeelden zijn ontleend aan de

1 Artikel 29 (oud) RO.

2 Artikel 9a van de Bijlage bij het Besluit rechtspositie rechterlijke ambtenaren.

3 De *Thronus Iustitiae*-serie is vier maal uitgegeven, in 1606, in 1607, in 2007 en in 2014. In 1606 zijn de prenten uitgegeven door Christoffel van Sichem in Amsterdam. In 1607 volgde een van teksten voorziene uitgave van Henrick Lodewijk Haestens te Leiden met een gegraveerde titelpagina waarop de Antwerpenaar Pieter de Jode als graveur vermeld staat. De tekst in de uitgave van 2007 is in 2014 aanzienlijk uitgebreid: Den Tonkelaar et al. 2014.

4 Volgens de titelpagina: (*Hoc est*) *de optimo iudice tractatus electissimus quibusque exemplis iudicariis aeri artificiosissime pulcherrimeque exemplis illustratus.*

bijbel, de mythologie en de geschiedenis. Zij waren niet nieuw. De serie is destijds samengesteld voor de ontwikkelde zeventiende-eeuwer. Dat was iemand die juist op het gebied van mythologie, geschiedenis en Bijbelkennis een degelijke opleiding had genoten. Zo iemand bekeek de prenten, dacht na over hun betekenis – in die tijd werden afbeeldingen als deze, die vol symboliek zitten, als het ware ‘gelezen’ – maar was niet verbaasd over de gekozen onderwerpen. De eigenschappen van voortreffelijke rechters hebben in zekere zin eeuwigheidswaarde, al moeten we niet vergeten dat bijvoorbeeld de altijd al hoog gewaardeerde onafhankelijkheid inhoudelijk volstrekt cultureel en sociaal bepaald is. Veel rechters onder het *ancien régime* zouden wij niet onafhankelijk hebben genoemd terwijl zij dat in de constellatie van hun tijd wel waren, en mogelijk hebben wij vanuit onze rechtscultuur bedenkingen bij het functioneren van sommige, hedendaagse, gekozen rechters. Voor rechtvaardigheid, een van de deugden in de *sixpack* die Iris van Domselaar noemt, geldt hetzelfde. Wat wij rechtvaardig vonden, zal niet per se rechtvaardig gevonden zijn in een maatschappij die bijvoorbeeld slavernij kende en omgekeerd.

Het maakt dat ik aarzel over het gebruik van het woord deugden bij de eigenschappen die in de bedoelde *sixpack* voorkomen. Deugden zie ik graag als niet-tijd- en plaatsgebonden. Het goed kunnen luisteren – vergelijk Van Domselaars rechterlijk waarnemingsvermogen – en de dapperheid, moed, uit de prentenserie *Thronus Iustitiae* zijn zulke deugden.

Goed luisteren komen wij in de reeks prenten tegen via Salomo. Zijn spreekwoordelijke wijsheid is zijn wijsheid als rechter. In de kern bestaat die wijsheid in ‘het vermogen om te luisteren en te onderscheiden tussen recht en onrecht’⁵, vergelijkbaar met het rechterlijk waarnemingsvermogen en de rechterlijke rechtvaardigheid uit de *sixpack*. Goed luisteren omvat inmiddels ook goed lezen en zelfs breder: je moet op alles wat het dossier en de zitting oplevert, als rechter goed acht slaan. De eveneens in de prentenserie opgenomen Alexander de Grote maakt in moderne rechtersogen een fout. Hij houdt als hij naar de procespartij die links van hem staat, zijn rechteroor dicht en omgekeerd het linkeroor als de andere partij spreekt. Maar wij leren en ervaren dat je heel veel interessants kunt oppikken van verbale en overigens ook non-verbale communicatie van de partij die niet aan het woord is.

Naast het goed luisteren komen onomkoopbaarheid en onafhankelijkheid aan de orde, de laatste eigenschap, natuurlijk niet in de zin van de pas later ontwikkelde Trias-leer, maar als een eigenschap van een rechter die zich niet laat beïnvloeden door externe druk, door omstandigheden die geen invloed op zijn uitspraak behoren te hebben, zoals in de visie van

5 1 Koningen 3:11; zie voorts: 1 Koningen 3:5-14 en de deuterocanonieke boeken Wijsheid (9:5) en Wijsheid van Jezus Sirach (7:4-7).

de prentenmaker de sociale positie van een procespartij. De prentenserie geeft als voorbeeld van dit laatste graaf Willem III, de Goede, die een pachter in het gelijk gesteld zou hebben tegenover een baljuw (een hoge ambtenaar die onder andere de graaf vertegenwoordigde). Roem is betrekkelijk: later is men ervan uitgegaan dat óf het hele verhaal verzonnen is óf de pachter een slimmerik was die de goede graaf een rad voor ogen draaide.

Wanneer een rechter een van de vereiste deugden mist, komen ook de overige in gevaar, schrijft Van Domselaar terecht. Ook het omgekeerde kan gelden: dat de ene deugd de andere nodig heeft. Er was naast onafhankelijkheid ook een rechte rug nodig om een pachter tegenover een baljuw in het gelijk te durven stellen. Met die rechte rug, de rechterlijke dapperheid, komen wij aan imponerende voorbeelden. Denk aan Papinianus, een jurist die zijn rug recht hield. Hij werkte als adviseur voor de waanzinnige keizer Caracalla. Toen Caracalla's broer door direct toedoen van deze keizer vermoord was, vroeg Caracalla Papinianus de verdediging van deze moord in de senaat voor te bereiden. Let erop dat deze verdediging, hoe ver Caracalla ook ging, toch nodig geacht werd! Papinianus antwoordde de keizer dat het makkelijker is zijn broer te vermoorden dan iemand te verdedigen die zijn broer heeft vermoord. Hij tekende daarmee zijn eigen doodvonnis. Naast Willem de Goede en Papinianus wordt in *Thronus Iustitiae* de rechte rug ook naar voren gebracht via Pilatus, een antiheld, wiens geschiedenis juist niet op een rechte rug duidt. De verwijzing naar hem gaat over het ontbreken van dapperheid en de gevolgen daarvan. Er is moed nodig om niet het *gesundes Volksempfinden* te volgen, zeker niet als dat wordt uitgedragen door een 'Kruisig hem' schreeuwende, bloeddorstige menigte in een maatschappij waar elk moment een opstand kan uitbreken, maar de eigen weg te volgen. Dat daar moed voor nodig is, leert de geschiedenis van Pilatus, die na de veroordeling zijn handen waste,⁶ maar mogelijk, niet alleen volgens Vestdijk,⁷ overtuigd was van Jezus' onschuld.

Zo zijn er aan de ene kant de belangrijkste kwaliteit van de rechter, goed kunnen luisteren en daarbij hoor en wederhoor toepassen, die in allerlei varianten procesrechtelijke regelingen inhoudelijk bepaalt, en anderzijds de moed die je in geen enkele wettelijke regel aantreft, maar waarvan je hoopt dat een rechter erover beschikt. Eerlijk en dapper. Rechterlijke eerlijkheid kun je tot op grote hoogte aanleren, dapperheid niet. Die moet blijken. Het is dan ook de vraag of je kunt zweren dat je een brave rechter kunt zijn. En dan nog: kan je wel zweren een goede rechter te zullen zijn? Indruk maakte het op mij altijd wel, bij die oude eed.

6 Mattheus 27: 20-25.

7 Simon Vestdijk (1938) laat Pilatus als een vanzelfsprekendheid zeggen dat Jezus 'volkomen onschuldig' was.

De prachtige titelpagina van *Thronus Iustitiae* is opgebouwd als een zetel, letterlijk de zetel van het recht. Onderaan in het midden zit een rechter. Rechts van hem zit Otanes. Deze sprak volgens Herodotus recht, zittend op een stoel die als afschrikwekkend voorbeeld, op bevel van Cambyses, was bekleed met de huid van Otanes' vader, een omkoopbare rechter.⁸ Links van de rechter zit Zaleukos, wie bij op grond van een naar de letter zuivere en bovendien humane toepassing van de wet een oog uitgestoken was. Zijn zoon had zich schuldig gemaakt aan overspel waarop het verlies van twee ogen als straf gesteld was. Zaleukos zou zijn zoon en zichzelf ieder één oog hebben laten uitsteken, zodat aan de wet voldaan werd, maar zijn zoon zijn gezichtsvermogen behield. Het valt niet mee daarbij een rechterlijke deugd te vinden. Wij zouden vinden dat Zaleukos zich had moeten verschonen, maar hij werd geëerd omdat zijn ouderliefde hem tot een ongebruikelijke wetsuitleg bracht. Ouderliefde is geen rechterlijke deugd. Mededogen wellicht ook niet, maar mededogen is voor velen de drijfveer geweest om rechter te willen worden.

Hoger op het bouwwerk dat de rechterszetel omvat, staan en zitten Mozes, Iustitia, Jezus Christus, David, Salomo, Sapientia (de goddelijke wijsheid) en Prudentia (het vermogen om die wijsheid in de menselijke wereld toe te passen). De rechter lijkt eenzaam en wat bedrukt onder al dat geweld van bovenaf. Deugdzaam is hij waarschijnlijk ook. Soms maakt deugdzaamheid eenzaam.

Literatuur

Den Tonkelaar et al. 2014

J.D.A. den Tonkelaar en E.S.F. den Tonkelaar (red.), *Thronus Iustitiae. 400 jaar inspiratie voor rechters*, Deventer: Kluwer 2014.

Vestdijk 1938

Simon Vestdijk, *De nadagen van Pilatus*, Rotterdam: Nijgh & Van Dithmar 1938, p. 288.

8 Herodotos, *Historiën*, V, 25.